

Noten zur Literatur II, Frankfurt n. M. 1961;
Noten zur Literatur III, Frankfurt n. M. 1965; (2. Aufl. 1966);
Klangfiguren. Musikalische Schriften I, Frankfurt n. M. 1959;
Mahlr. Eine musikalische Physiognomik, Frankfurt n. M. 1960; (2. Aufl.
1966);
Einleitung in die Musiksoziologie. Zwölf theoretische Vorlesungen,
Frankfurt n. M. 1962.
Sociologica I (1955) a II (1962) — spolu s M. Horkheimerem;
Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie. Frankfurt n. M. (1966);
Negative Dialektik, Frankfurt n. M. (1966);
Eingriffe. Neun kritische Modelle;
Drei Studien zu Hegel.

Adornovy práce přeložené v tomto sborníku byly vybrány z publikací:
M. Horkheimer, Th. W. Adorno, Sociologica II, Frankfurt n. M., Europäi-
sche Verlagsanstalt, 1962, str. 205—222, a M. Horkheimer, Th. W.
Adorno, Sociologica I, nakladatel Gyž, 1955, str. 11—45.

1. SOCIOLOGIE A EMPIRICKÝ VÝZKUM

Různé postupy, které název sociologie spojuje v akademickou disciplínu, spolu souvisí jen ve vysoce abstraktním smyslu: tím, že všechny nějakým způsobem pojednávají o společnosti. Ale jednotný není ani jejich předmět, ani jejich metoda. Některé zkoumají společenskou totalitu a zákony jejího pohybu; jiné, této tendenci výrazně protikladně, se zajímají o jednotlivé sociální fenomény, které se nemají vztahovat na určitý pojem společnosti, což je vykřičeno jako spekulace. Metody se podle toho liší. U prvních má poznání společenských souvislostí vyplývat ze základních strukturálních podmínek, jako je směnný vztah; u druhých je toto úsilí, třebaže nechtělo ospravedlnit faktický stav suverénním duchem, zahrnováno jako filosofický přežitek ve vývoji vědy a má být nahrazeno pouhým zjišťováním toho, co jest. Obě koncepce mají svůj historický základ v protichůdných modelech.

Teorie společnosti vzešla z filosofie, jejíž problematiku se zárovenň snaží přefunkcionalizovat tak, že za onen substrát, který se v tradiční filosofii nazýval věcnou podstatou nebo duchem, dosadí společnost. Jako filosofie nedůvěřovala jevovému zdání a usilovala o jeho výklad, tak teorie chce nazývat společenské řasádě, tím hlouběji, čím se zdá hladší. Teorie chce nazývat jménem to, co udržuje mechanismus skrytě pohromadě. Touha ducha, pro něž byla kdysi nesenitelná nesmyslnost toho, co pouze jest, se sekularizovala v tihnutí k odkouzlení. Chtěla by nadzvednout kámen, pod nímž je skryto zlo; jen jeho poznáním si sama zachovává smysl. Proti tomuto tihnutí se vzpírá sociologický výzkum faktů. Odkouzlení, které ještě Max Weber vítal, je pro něj jen speciálním případem kouzlení; reflexe na to, co působí skrytě a co by mělo být změněno, je pouhou ztrátou času při změně toho, co je zřejmé. Zřejmá metoda, které se dnes obecně dostává názvu empirického sociálního výzkumu, má od dob Comtova pozitivismu více či méně otevřeně za vzor přírodní vědy. Obě tendence si vzájemně upírají společného imenovatele.

Teorie společnosti a empirická sociologie v rámci májí heze zhytiku dřevedli-

telné na empirická data: chce jim uniknout jako duch parapsycho-
logické sestavě pokusů. Každé pojetí společnosti jako celku nutně
transcenduje její rozptýlená fakta. První podmínkou konstrukce
totality je pojetí věci, kolem něhož se organizují dispartní data.
Toto pojetí se musí vždy už vnašet do materiálu — z živé zkušenosti,
která se již sama neřídí společensky instalovanými kontrolními
mechanismy; dále z paměti kdysi myšleného; z nezmyšlené konse-
vence vlastní úvahy; v dotyku s tímto materiálem se pak pojetí opět
proměňuje. Tímto se však teorie nesmí uspokojit, nechce-li sama
přese všechno propadnout onomu dogmatismu, nad jehož objevením
je neustále připravena zadržet skepsu, která došla až k zákazu myš-
lení. Teorie musí pojmy, které jaksi přinášejí zvenčí, proměnit v pojmy,
které má věc sama o sobě, v to, čím by věc chtěla být podle své
vlastní intence, a konfrontovat to s tím, čím jest. Dále musí rozložit
strnulost předmětu zde a dnes fixovaného v silové pole možného
a skutečného; obojí je v zájmu vlastní existence vzájemně odkázáno
na sebe. Jinými slovy, teorie je nesmlounavě kritická. Právě proto
však nejsou teorii plně adekvátní hypotézy, předpovědi pravidelných
průběhů, které jsou z ní odvozené. To, co lze pouze očekávat, je
samo kusem společenského provozu, a přitom nesouměřitelné s tím,
proti čemu míří kritika. Laciné zadostiučinění ze skutečnosti, že se
splnila její předtucha, nesmí teorii zmyšlit v tom, že jakmile vystu-
puje jako hypotéza, mění svou vnitřní skladbu. Dílčí zjištění, s jehož
pomocí je verifikována, samo už zase patří do oné souvislé zaslape-
nosti, kterou by chtěla prorazit. Za získá konkrétní záznamy a závaznosti
platí zkrátou by chtěla prorazit. Co tímne k zásadě, je nivelizováno s je-
vem, kterým je ověřováno. Chceme-li se naopak, podle obecného
vědeckého mravu, povznést od dílčího šetření k společenské totalitě,
získáme v nejlepší případě vrchní klasifikační pojmy, nikdy však
pojmy, které vyjadřují život samotné společnosti.

Kategorie „společenská dělba práce vůbec“ je vyšší, obecnější
než „kapitálistická společnost“, nikoli však podstatnější, nýbrž méně
podstatná, méně vypovídá o životě lidí a o tom, co je ohrožuje;
neznamená to ovšem, že logicky nižší kategorie jako „urbanismus“
vypovídá více. Ani směřem nahoru, ani směřem dolů neodpovídají
úrovně sociologické abstrakce jednoduše úrovni společenské pozná-
vací hodnoty. Proto lze tak málo čekat od jejich systematického
slednocení podle jediného modelu, typu Parsonsova „funkčního“

modelu. Ještě méně však můžeme očekávat ze syntézy teorie a em-
pirie, jež je od sociologického dávnověku stále znovu slibována
a zase odročována; tyto přísliby falešně ztorožňují teorii s formální
jednotou a nechtějí připustit, že společenská teorie, očistěná od věr-
ných výpovědí, všechny akcenty posouvá. Připomeňme jen, jak je,
ve srovnání s průmyslovou společností, zanedbatelné dovolávání se
„skupiny“. Vytváříme-li společenské teorie podle vzoru klasifikač-
ních systémů, nahrazujeme skutečnost, která společností diktuje
svůj zákon, nejtenčím pojmovým snímek: empirie a teorie se nedají
vpsat do jediného kontinua. Vzhledem k postulatů poznání podstaty
moderní společnosti se empirické příspěvky podobají kapkám na roz-
paleném kameni; empirické důkazy centrálních strukturálních zá-
konů zůstávají však, podle empirických pravidel hry, vždy sporné.
Nejde o to, uhlazovat a harmonizovat podobné divergence: byvá
to svůdné jen pro harmonistický pohled na společnost. Běží o to,
aby napětí bylo plodným způsobem probíjováno.

*

Dnes, kdy nás zklamala jak duchavědná, tak formální sociologie,
převládá sklon přisuzovat primát empirické sociologii. V této sku-
tečnosti jistě hraje svou úlohu její bezprostřední praktická použi-
tečnost, její slůžitelnost s jakoukoli správou. Ale reakce na shůry
pronášená, ať už libovolná nebo prázdňá tvrzení o společnosti, je
zeela legitimní. Přesto empirickým postupům nepaří přednost abso-
lutní. Nejen proto, že mimo ně existují i jiné postupy: skutečnost,
že některé disciplíny a způsoby myšlení existují, je ještě neospřed-
ňuje. Hranice empirie je dána samotnou věcí.

Empirické metody, jejichž přitažlivost vyplývá z toho, že si činí
nárok na objektivitu, dávají paradoxním způsobem, avšak logicky —
jak to vysvětluje jejich původ z průzkumu trhu — přednost subjektiv-
ním momentům. Jsou to, nehledě k statistickým datům cenovního
typu, jako je pohlaví, věk, stav, příjem, vzdělání apod., zejména minějí,
postoje nebo nanejšvš subjektivní způsoby chování. Pouze v tomto
okruhu se, aspoň dosud, osvědčuje jejich speciřičnost: jako inventář
tzv. objektivních skutečných podstat by se daly těžko rozeznat
od předvědeckých informací pro účely administrativní.
Objektivita empirického sociálního výzkumu je vesměs objektivita

tu metod, nikoli výsledků. Statistickým zpracováním se ze zjištění o větším nebo menším počtu jednotlivců vyvozují výpovědi, které se dají zobecnit podle zákona o počtu pravděpodobnosti a jsou nezávislé na individuálních kolísáních. Získané průměrné hodnoty, třebaže jsou objektivně platné, zůstávají přitom přece jen většinou objektivními výpověďmi o subjektech; ba o tom, jak subjekty vidí sebe sama a realitu.

Společenskou objektivitu, onu trest všech vztahů, institucí, sil, v jejíchž rámci lidé jednájí, empirické metody (typu dotazníku, interview, popř. vězomožných jejích kombinací a doplňků) ignorovaly a vzaly ji nanejvýš na vědomí jako nahodilé pozadí. Vinu na této skutečnosti mají nejen záznamci, jistým způsobem zainteresovaní, kteří vědomě či bezděky brání ujasnění oněch poměrů; v Americe společenská záznamka bdi už při zadávání projektů výzkumu, např. o médiích masové komunikace, aby byly výlučně zjišťovány reakce uvnitř vládnoucího „commercial system“, a nikoli analyzovány struktura a implikace systému samotného. Ještě spíše jsou empirické prostředky samy objektivně uzpůsobeny víceméně normovanému dotazování mnoha jednotlivců a jeho statistickému zpracování; s tím bývá spojen sklon uzduvat předem rozšířené — a takto preformované — názory za právní zdroj posuzování věci samé. Je nepochybné, že se v těchto názorech odrážejí i objektivní skutečnosti, ale zajiště neúplně a namnoze zkresleně. V každém případě je však — proti oněm objektivitám — váha subjektivních mínění, postojů a způsobů chování, jak potvrzuje i nejběžnější pohled na to, jak pracující ve svých zaměstnáních fungují, druhotná. Ať se postupy tváří sebepozitivističtěji, je jim implicitní základní představa, odvozená snad z pravidel demokratických voleb, a až příliš nekriticky zevšeobecněná, jakoby trest obsahu lidského vědomí i nevědomí, tvořící statistické universum, měla přímo klíčový charakter pro společenský proces. Přes své zpředměnění, ba právě kvůli němu, nepronikají metody zpředmětněním věci, zejména nutnosti k ekonomické objektivitě. Všechna minějí jsou pro ně virtuálně stejná, a tak elementární difference, jako je rozdílná váha jednotlivých mínění, úměrně společenské moci, se zachycují leda v dodatečných upřesněních, např. jemnějším výběrem klíčových skupin. Primární se stává sekundárním.

Takovéto metodologické posuny nejsou však indiferentní vůči

tomu, co je zkoumáno. Při veškeré averzi empirické sociologie proti filosofickým antropologům, které přišly do kursu současně s ní, sdílí jejich perspektivu, jako by záleželo už hic et nunc na lidech, místo aby ona sama zespolečenštěné lidi dnes určovala především jako momenty společenské totality — ba převážně jako její objekt. Zvěcnělost metody, její vrozená snaha fixovat skutkovou podstatu, se přenáší na její předměty, totiž na právě zjištěnou subjektivní skutkovou podstatu, jako kdyby šlo o věci samy o sobě, nikoli o zvěcnění. Metodě hrozí jak to, že z fetišizuje svůj předmět, tak i to, že se sama zvrhne ve fetiš. Ne nadarmo — a vzhledem k logice vědeckých postupů, o nichž pojednáváme, veškerým právem — převážují v diskusích o empirickém sociálním výzkumu metodologické otázky nad obsahovými. Na místě kvality zkoumaných předmětů mnohde nastupuje jako kritérium objektivita praxi řídí se výběr předmětů určitou metodou; v běžné empirické praxi řídí se výběr předmětů výzkumu a směr zkoumání ne-li podle prakticko-administrativních požadavků, tak rozhodně podle metod, které jsou k dispozici a mohou být případně dále rozvíjeny, než podle důležitosti toho, co je zkoumáno. Z toho vyplývá nesporná irelevantnost tak mnoha empirických studií.

Postup operativní nebo instrumentální definice, který je v empirické technice obecně používán, jenž např. kategorii jako „konzervatismus“ definuje pomocí určitého číselného poměru odpovědí na otázky ve vlastním šetření, sankcionuje primát metody nad věcí a konec konců zvláí vědeckého uspořádání. Předstírá se, že některá věc je analyzována pomocí instrumentu zkoumání, který vlastní formulací rozhoduje o tom, čím tato věc má být: je to prostý kruh. Zdání vědecké poctivosti, která odmítá pracovat s jinými než s jasnými a zřetelnými pojmy, se stává záminkou, která soběstačný výzkumný provoz klade před jeho výsledky. Se zpuspoutí neinformovaného se zapominají námitky velké filosofie proti praxi definování; to, co ona vypudila jako pozůstatek scholastiky, velkou nereflektovaně dílčí vědy ddi ve jménu vědecké exaktnosti. Jakmile pak, a je to téměř nevyhnutelné, dojde k extrapolaci z instrumentálně definova-

¹ Viz I. Kant, Kritik der reinen Vernunft, vydání v nakladatelství Insel, str. 553 an.; G. W. F. Hegel, Wissenschaft der Logik, část II, Stuttgart 1949, str. 289 an., 292 an.; četná místa také u Nietzsche.

vanyh pojmu, byt jen na pojmy konvenčně běžné, dopustí se bádní právé té nepoctivosti, kterou svým definicemi chtělo vymytit.

*

Skutečnost, že se přírodovědní model nemůže bezstarostně a bez výhrad přendšét na společnost, vyplývá ze společnosti samé. Ne však proto, jak si to přeje ideologie a jak to racionalizuje v Německu právě reakční odpor proti novým technikám, že by důstojnost člověka, na jejíž likvidaci lidstvo horlivě pracuje, byla podkopávána metodami, které její pokládají za součást přírody. Lidstvo se rouhá spíše tím, že svým nárokem vládnout potlačuje vzpomínku na svůj přírodní původ, čímž jen zvětšuje slepou přírodnost, víc než kdyby se lidem připomínal jejich přírodní charakter. „Sociologie není duchovnědou.“¹ Protože utuzování společnosti snižuje lidi stále více na objekty a jejich stav mění v „druhou přírodu“, nejsou metody, které je právé z toho usvědčují, žádným sakrilegiem.

Nesvoboda metod slouží svobodě tím, že mlčky dosvědčuje vládnoucí nesvobodu. Zurřivý pokrřik a rafinovanější obranná gesta, vyvolaná Kinseyovými průzkumy, jsou nejsilnějším argumentem v Kinseyův prospěch. Tam, kde lidé pod tlakem poměrů vskutku klesají na úroveň „reagování mlouků“² jako nutkaví konzumenti masových médií a jiných reglementovaných radostí, hodí se pro ně spíše výzkum mínění, nad nímž se rozhořčuje výšeptalý humanismus, nežli „chápající“ sociologie: neboť substrát porozumění, se sebou samým shodné a smysluplné lidské chování, bylo v samotných subjektech už nahrazeno pouhým reagováním. Společenská věda, která je současně atomistická a klasifikačně vyrřstá od atomů k obecním, je Medusiným zrcadlem společnosti jednak atomizované, jednak uspořádané podle abstrakčních klasifikačních pojmů, totiž pojmů administrativy. Tato adaequatio rei atque cogitationis³ však ještě vyžaduje sebereflexi, má-li se stát pravdivou. Jejím právem je vylučit právo na kritiku. Ve chvíli, kdy hypostazujeme jako immanentní vědecký rozum stav, jejíž metody výzkumu jak postihují, tak

vyjadřují, místo abychom tento stav učinili předmětem myšlenky, přispíváme, ať chceme nebo ne, k jeho zvěšení.

Empirický sociální výzkum pak neprávnem ztotožní epifenomén, totiž to, co z nás svět udělal, s věcí samou. V jeho aplikaci je zahrnut předpoklad, který je nutno vyvozovat ne tak z požadavků metody, jako ze stavu společnosti, tj. historicky. Metoda věcnosti postuluje zvěšené vědomí svých pokusných osob. Ptd-li se dotazník na hudební vkus a dává přitom možnost vybrat si podle kategorií „classical“ a „popular“, pak právnem předpokládá, že zkoumaná veřejnost poslouchá podle těchto kategorií, tak jako při zapnutí rádiového přístroje bez rozmyšlení automaticky rozezná, poslouchá-li šířký nebo údajně vážnou hudbu či hudební podmalování náboženského obřadu. Pokud se však nepřihlíží i k společenským podmínkám těchto forem redce, i správně zjištění zavádí zároveň na scesti; sugeruje, že rozdělení hudební zkušnosti na „classical“ a „popular“ je jakoby poslední a přirozené. Naproti tomu právé otázka společensky relevantní začíná přesně oním rozdělením, tj. tam, kde je rozdělení zvěšeno v samozřejmost; zahrnuje nutně další otázku, zda se totiž vnímání hudby pod aspektem apriorních skupin nedotýká velmi citlivě spontánní zkušnosti vnímaného.

Pouze pozdní geneze daných forem reakce a jejich vztahu k smyslu zkušnosti by dovolilo rozluštit registrovaný fenomén. Převidající empiristický zvyk by však zavrhnou otázku po objektivním smyslu uměleckého jevu, odbyval by onen smysl jako pouze subjektivní projekci posluchačů a útvár by diskvalifikoval na pouhé „drždídlo“ v řadě psychologických pokusů. Tím by empirismus předeem ztratil možnost zkoumat vztah mas k statkům, které jim kulturní industrie oktrojuje; samy tyto statky by pro něj byly dělnovány redkami mas, ač právé jejich vztah k těmto statkům má být objasněn. Bylo by však dnes tím naléhavější překročit izolované studium, čím víc při postupném komunikativním podchyování obyvatelstva přibývá i reformace jeho vědomí, takže už neponechává téměř mezeru, která by dovolila uvědomovat si samozřejmě onu preformaci.

Ještě pozitivistický sociolog jako Durkheim, který v zavrňování „porozumění“ byl zájedno se social research, právnem spojoval statistické zákony, které i on prosazoval, s contreainte sociale,¹ ba

¹ Soziologie und empirische Sozialforschung, v: Frankfurter Beiträge zur Soziologie, sv. 4, Exkurse, Frankfurt n./M. 1956, str. 112.

² Viz M. Horkheimer, T. W. Adorno, Dialektik der Aufklärung, Amsterdam 1947, str. 50.

³ Shoda věci a myšlení. Pozn. překl.

¹ Společenským donucováním. Pozn. překl.

spatřoval v ní kritérium obecné společenské zákonnosti.¹ Současné sociální bádání toto spojení zapírá, čímž však také obětuje spojení mezi svými generalizacemi a konkrétními znaky společenské struktury. Jakmile však tuto perspektivu odsuneme, např. jako úkol budoucího speciálního zkoumání, zůstává vědecký obraz vskutku pouhým zdvojením, zvěčňolou apercepcí věcného; objekt je právě tímto zdvojením zkreslen, zprostředkované je zakleto v cosi původního. Nestaví ani korektura, jak na ni pomýšlel už Durkheim, když prosně poplně rozlišoval „oblast plurální“ a „oblast singulární“. Šlo by o to, zprostředkovat, ba teoreticky podložit, vztah mezi oběma oblastmi. Protiklad kvantitativní a kvalitativní analýzy není abso-
lutní: není něčím posledním ve věci. Abychom dospěli ke kvantita-
tivním výpovědím, musíme vždy nejdříve abstrahovat od kvalita-
tívích diferencí prvku; a vše společensky individuální nese v sobě
obecné znaky, na něž se vztahují kvantitativní generalizace. Sa-
motné jejich kategorie jsou vždy kvalitativní. Metoda, která na to
nebere zřetel a např. zahrnuje kvalitativní analýzu jako neslučitel-
nou s podstatou „plurální oblasti“, dopouští se násilí na tom, co chce
prozkoumat. Společnost je jen jedna; i tam, kam dnes ještě nezasa-
hují hlavní společenské síly, funkčně souvisejí, „nerozvinité“ oblasti
s oblastmi, které dospěly k racionalitě a k jednotnému zespoiče-
štění. Sociologie, která toto ignoruje a spokojuje se pluralismem
metod, jejíž pak ospravedlní např. tak hubenými a nedostatečnými
pojmy, jako jsou indukce a dedukce,² v horlivé snaze říci co jest, to,
co jest, podpírá. Stává se ideologií v přísném smyslu, totiž nutným
zdráním.

Zdráním proto, že pluralita metod není přiměřena jednotě před-
mětu, kterou ukřývá za tzv. činiteli, na něž ji rozkládá ve jménu
přehlednosti; *nutným* proto, že společnost se ničeho neobává více
než být nazvána pravým jménem, a proto bezděčně podporuje a trpí
jen takové poznatky o sobě, které po ní sklouzávají. Dvojice pojmů
indukce-dedukce je scientisticá náhražka didaktiky. Jako se však
závazná společenská teorie musí svěřit materiálem, musí být zpraco-
váváný fakt na základě procesu, jenž se ho chopí, již transparentní
vzhladem k společenskému celku. Jestliže její metoda místo toho

zpracovala ve factum brutum, nedá se mu ani dodatečně vdechnout
mysl.

V tuhém protikladu a ve vzájemném doplňování formální socio-
logie a slepého zjišťování faktů mizí vztah mezi obecným a zvlášť-
ním, z něhož společnost žije a v němž proto i sociologie nalézá svůj
jediny, člověka důstojný objekt. Sečteme-li však dodatečně to, co jsme
nejdříve rozdělili, je díky této metodě věcný vztah postaven na hlavu.
Nebývá náhodou, že kvalitativní výsledky se zase ihned horlivě
kvantifikují. Věda by svým jednotným systémem chtěla sprovodit
ze světa napětí mezi obecným a zvláštním; ale jednota tohoto světa
tkví v jeho nejednotnosti.

*

Tato nejednotnost je příčinou, proč předmět sociologie, společ-
nost a její fenomény, není homogenní v tom smyslu, jak s ním mohly
počítat tzv. klasické přírodní vědy. V sociologii nelze postupovat
od parciálních dat přes zkoumání společenských poměrů až k jejích
— třebaže omezené — obecné platnosti; aspoň do té míry ne, do jaké
bylo zvykem usuzovat z pozorování zvláštností kousku olova na zvlášť-
nosti všeho olova.

Obecnost společenskovědních zákonů vůbec není dána obecností
pojmového rozsahu, do něhož se součastí plynule začleňují; vztahuje
se vždy a podstatně na poměr obecného a zvláštního ve své historické
konkrétnosti. Negativně je to potvrzováno nehomogeností spole-
čenského stavu — anarchií veškerých dosavadních dějin — a poziti-
tivně momentem spontaneity, který se nedá zachytit zákonem velkých
čísel. Neoslavuje svět člověka ten, kdo jej, aspoň v „makroštěře“,
oddělí od relativní pravidelnosti a konstantnosti předmětů matema-
tických přírodních věd. Ústřední je tu antagonistický charakter
společnosti, který však pouhá generalizace eskamotuje. Vysvětlení
vyžaduje spíše sama homogenita než její absence, a to proto, že
lidské chování podrobuje zákonu velkých čísel. Aplikovatelnost
tohoto zákona je v rozporu s principem individualace, totiž se zásadou,
kterou přese všechno nelze přeskočit, že totiž lidé nejsou pouhými
druhovými bytostmi.

Způsob jejích chování je rozumově zprostředkován. Rozum sice
v sobě nese moment obecného, který se pak může dobře vracet v obec-

¹ E. Durkheim, Les Règles de la méthode sociologique, Paříž 1950, str. 6 an.

² Viz E. Reigrozkzi, Soziale Verflechtungen in der Bundesrepublik, Tübingen
1956, str. 4.

nosti statistiky; ale toto obecně je zároveň i specifikováno zájmovým polohami konkrétních jednotlivců, které se v buržoazní společnosti rozcházejí a co do svých tendencí jsou při veškeré uniformitě ve vzd. jemném protikladu, nemluvě vůbec o násilné reprodukci společenské irracionality v individuálu. Pouze jednotu principu individuálně společenské převaďí rozptýlené zájmy jednotlivců na jednotnou formulku jejich „mínění“.

Dnes rozšířené slovo o sociálním atomu sice vystihuje jednotlivcovu bezmocnost vůči totalitě, zůstává však zároveň proti přírodovědeckému pojmu atomu pohou metaforou. Že mají nejmenší sociální jednotky, totiž individua, stejný charakter, není možno s vážnou tváří tvrdit ani před televizní obrazovkou, aspoň ne ve striktním slova smyslu, jako u fyzikálně chemické hmoty. Empirický sociální výzkum však postupuje tak, jako by bral ideu sociálního atomu doslova. Skutečnost, že mu to jakžtakž prochází, napovídá leccos kritického o společnosti. Obecná zákonitost, která statistické prvky diskvalifikuje, svědčí o tom, že obecně a partikulární není směřeno a že samo individuum, slepě podrobené obecnému, je právě v individualistické společnosti diskvalifikováno. Vystihl to kdysi pojem společenské „charakterové masky“; současný empirismus na to opět zapomněl.

Pospolitosť sociálního reagování je v podstatě dána sociálním tlakem. Jen tak se empirický sociální výzkum může suverénně povznést ve své koncepci plurální sféry nad individualci, protože tato individualce zůstala dodnes ideologická a lidé ještě nejsou lidmi. V osvobozené společnosti by se dnes negativní statistika stala pozitivní: totiž administrativní vědou, ale skutečně vědou o správné věci, totiž o správně konzumních statcích, nikoli lidí. Přes to, že empirický sociální výzkum má tak fatální základnu ve společenské struktuře, měl by si zachovávat schopnost sebekritiky, protože zobecnění, která činí, nevyplývají automaticky z předmětu, ze standardizovaného světa, ale vždy zároveň i z metody, která už obecným charakterem otázek, jež jednotlivci adresuje, nebo jejich omezeným výběrem — onou „caferierii“ — předmět svého dotazu, např. zjišťovaná mínění, předeem zpracovává tak, že jej mění v atom.

Z poznání, že sociologie jako soubor věd není homogenní a že divergence jejich disciplín, jako jsou na jedné straně společenské teorie, analýza objektivních společenských poměrů a institucí, a na druhé straně subjektivně zaměřený sociální výzkum v užším smyslu, je netoliko stupňovitá a kdykoli překennutečná, nýbrž kategoriální — nevyplývá, že má zůstat při tomto sterilním rozdělení těchto disciplín. Je pravda, že nelze respektovat formální požadavek jednoty jedné vědy, která nese znaky nahodilé dělby práce a nemůže se tvářit, jako by mohla bez obtíží dosáhnout oněch všeobecně oblíbených celistvostí, jejichž společenská existence je beztak problematická. Kritické spojení rozlišujících se sociologických metod se však naplňuje obsahem a stává se požadavkem cíle poznání.

Vzhledem k tomu, že vznik společenských teorií je specificky spojen s partikulárními sociálními zájmy, ukazuje se jako blahodárny korektiv, jak jej nabízejí výzkumné metody, ať jsou ostatně samy sebevíc svou „administrativní“ strukturou propleteny s partikulárními zájmovými polohami. Nesčetná pádna tvrzení sociálních teorií — dokladem budiž alespoň názor Maxe Schelera o formách vědomí typických pro nižší třídy¹ — mohou být přesnými průzkumy přezkoušeny a vyvráceny. Naopak, social research je odkázán na konfrontaci s teorií a na znalost objektivních sociálních útvárů, nechce-li upadat v irrelevantnost nebo vyhovovat apologetickým heslům, jako je např. dnes populární heslo o rodině. Izolovaný social research se stává nepravdivým, jakmile by chtěl vymýtit totalitu, která se principiálně vymyká jeho metodám, jako jakýsi metafyzický přesudek. Věda pak přisáhá na pouhý jev. Tím, že otázka po podstatě je tabuována jako iluze, jako něco, čeho daná metoda nemůže dosáhnout, jsou souvislosti podstaty — právě to, oč ve společnosti především běží — a priority chráněny před poznáním.

Je jalové se ptát, zda souvislosti podstaty jsou „skutečné“ nebo zda jsou jen pojmovými útvary. Ne každý, kdo pojmově souvislosti přičkne společenské realitě, se musí obávat výtky z idealismu. Tím nejsou myšleny tak konstitutivní pojmy poznávacího subjektu, jako pojmy, jež jsou ve věci samé: byl to Hegel, který v učení o pojmově zprostředkovanosti všeho jsoucna rozpoznal něco reálně rozhodujícího.

¹ Viz M. Horckheimer, T. W. Adorno, *Ideologie und Handeln*, Sociologica II, Frankfurt n. M. 1962, str. 41 an.

Zákon, podle něhož se odvíjí fatalita lidstva, je zákonem směny. Tato skutečnost však sama není ničím bezprostředním, nýbrž čím si pojmovým: akt směny předpokládá redukci vzájemně směřovaných statků na abstraktní ekvivalent, tedy, podle tradičního vyjadřování, redukci na něco nemateriálního. Toto pojmové zprostředkování však není obecnou formulací průměrných nadějí, zkratkovou přísadou systematizující vědy, ale poslouchá je i sama společnost. Pojmové zprostředkování dodává objektivně platný model všeho dění, týkajícího se společenské podstaty, nezávislý na vědomí jednotlivých lidí, kteří mu jsou podrobeni, stejně jako na vědomí vlastních badatelů. Tato pojmová podstatata může být tvář v tvář hmatatelné skutečnosti a všem pádným datům nazývána zdaním, protože s ekvivalenční směrností je a zase není všechno v úplném pořádku: nejde však přece o zdaní, jež by bylo výsledkem sublimace reality organizující vědou, nýbrž o něco, co je reditě imanentní. Také slova o ne-sktečnosti společenských zákonů mají své oprávnění jen jako kritika, vzhledem k fetišovému charakteru zboží. Směnná hodnota, která je proti užité hodnotě pouze myšlená, vládne lidským potřebám a na jejich místě; zdaní vládne skutečnosti.

V tomto smyslu je společnost mýtem; jeho osvěcení je dnes tak naléhavé jako dříve. Zároveň je však ono zdaní tím, co je nejskutěnější, totiž formulkou, podle níž byl zaklet svět. Kritika tohoto zdaní nemá nic společného s pozitivistickou kritikou, jak ji praktikuje věda, podle níž objektivní podstatata směny není prý reditě, třebaže její platnost je právě skutečností neustále potvrzována.

Jestliže se sociologický empirismus dovolává teze, že zákon není reditě dán, vystihuje tak neúmyslně něco, co je společenským zdaním ve věci a co sám neprávnem přisuzuje metodě. Právě údajný anti-idealismus scientistického smýšlení pak podporuje další život ideologie. Ideologie je prý vědě nepřístupná, protože prý není žádným faktem; přitom nic nemá větší moc než pojmové zprostředkování, které lidem šleabně kouzlí, že předstrané je objektivní¹ jsoucnem, a brání jim, aby si uvědomovali podmínky, v nichž žijí. Jakmile se sociologie staví proti tomuto poznání, spokojuje se s registrovaním a pořádním toho, co nazývá svými fakty, a přitom zaměňuje vydestilovaná pravidla za zákon, který vládne samotným faktům

a podle něhož fakta běží, upsala se už apologii, třebaže o tom nemá zdaní. Z tohoto důvodu nelze ve společenských vědách postupovat od části k celku, podobně jako v přírodních vědách, neboť tento celek je konstituován pojmem, jenž se totálně liší od logického rozsahu nebo od znakové jednotky jakýchkoli dílčích prvků, který však, právě svou zprostředkovanou pojmovou podstatou, nemá také nic společného s „celistvostmi“ a útvary, které jsou nutné vždy vydávány za původní; společnost se spíše podobá systému než organismu.

Proti společnosti jako systému, svému vlastním objektu, je ateoretické empirické bádání, hospodářci s pouhými hypotézami, slepě zaujato, protože tento objekt není totožný se souhrnem všech částí, části nesubsumuje a také se neskládá, jako geografická mapa, z jejích sousedství a soužití, ze „země a lidí“. Sociální atlas, v doslovném nebo přeneseném slova smyslu, ještě nereprezentuje společnost. Pokud se společnost nevyčerpává bezprostředním životem svých příslušníků a subjektivními i objektivními fakty, které se k němu vztahují, mívá se bádání cíle, a spokojuje se zjišťováním této pouhé bezprostřednosti. Při veškeré věcnosti metody, a právě díky této věcnosti, díky modle prostého zjištění, produkuje toto bádání jen zdaní života, zdaní sousedské důvěrnosti, jehož rozbití by bylo neposledním úkolem společenského poznání, kdyby tento úkol již dávno nebyl vyřešen. Dnes je však metoda zatlačována do pozadí. Vinu na tom má jak oslavná metafyzika existence, tak prázdny popis toho, co jest.

Avšak praxe empirické sociologie do velké míry ani nerespektuje vlastní ústupek, podle něhož jsou hypotézy nutné. Zatímco neochotně konceduje potřebu hypotéz, přijímá přesto každou z nich s neúvěrou, protože by se mohla zdát „bias“, újmou na nezaújatém bádání.¹ Základem tohoto stanoviska je „reziduální teorie pravdy“, totiž představa, že pravdou je to, co zbývá po odečtení prý jen subjektivních přísad, po odečtení svého druhu výrobních nákladů.

Společenské vědy si dosud neosvojily poznatek, důvěrně známý psychologii od dob Georga Simmela a Freuda, že platnost zkušlosti, pokud jsou její předměty, jako společnost, ve své podstatě subjektivně zprostředkovány, nikoli klesá, nýbrž stoupá spolu s mírou subjektivní účasti poznávajících. Jakmile se vlastní zdravý rozum

¹ „...das für Anderes Seiende als ein An sich.“ Pozn. překl.

¹ Viz R. König, Beobachtung und Experiment in der Sozialforschung, v: Praktische Sozialforschung II, Köln 1956, str. 27.

pošle na dovolenou a nahradí se gestem odpovědného badatele, hledá se spása v metodě, jež je pokud možno zbavena hypotéz. Po- věry, že bádání má začít jako tabula rasa, na niž se upravují data, jež sama nepředpokládá přícházejí, by se měl empirický společenský výzkum radikálně zbavit, a přitom se rozpomenout i na noetické kontroverze, ovšem již dávno probíjované, na něž krátkodobě myšlení, jež se dovolává naléhavých potřeb provozu, až příliš rádo zapomíná. Skeptické vědě sluší skepse vůči svým vlastním společenským ideálům. Často citovaná věta, že badatel potřebuje deset procent inspirace a devadesát procent transpirace,¹ je podružná a nahrdává zákazu myslit. Učencova práce, plná odříkání, většinou již dávno spočívala v tom, že se za malý plat vzdával myšlenek, které beztak neměl. Dnes, kdy lépe placený přednosta úřadu nastupuje dědicetví učence, je nedostatek ducha nejen oslavován jako ctnost člověka, jenž se, bez ješitnosti a dobře přizpůsobený, zaděluje do týmu; mimoto je ještě nedostatek ducha institucionalizován metodou bádání, která počítá se spontaneitou jednojlvice sotva jinak než v podobě koefi- cientu tření. Absurdní je však antiteze velkolepé inspirace a vlastní poctivé badatelské práce. Myšlenky nepřilétají samy, nýbrž, i když se objeví náhle, krystalizují v dlouhodobých podzemních procesech. Nečekanost toho, co technici empirického výzkumu blahosklonně nazývají intuicí, je znamením, že živa zkušenost prolomila ztvrdlou kůru communis opinio; dlouhý dech protikladu k veřejnému mínění, zdáleka neprivilegium pozeňnané chvíle, dovoluje nereglementované myšlence dotknout se podstaty, což často nepřekonatelně sábotuje přebujelá aparatura, která se jí staví do cesty. Naopak vědecká plíse je vždy zároveň i prací a úsilím pojmu, je opakem mechanického, zarýtě nevědomého postupu, s nímž bývá ztotožňována. Věda vy- žaduje uvědomit si pravdu i nepravdu toho, čím nazíraný jev chce být sám podle vlastní intence; není poznání, které by silou svého imanentně daného rozlišování na pravé a falešné nebylo zároveň kritické. Sociologie by došla sama k sobě až tehdy, kdyby uvedla do pohybu zkamenně antiteze své organizace.

*

Kategorizální diference disciplín je potvrzována tím, že nejvlas- nější úkol, tj. spojení empirických pátrání s centrálními teoretickými problémy, se dodnes přes ojedinělé náběhy nepodařilo uskutečnit. Požadavkem nejskromnějším a zároveň, ve smyslu imanentní kri- tiky, tedy podle vlastních pravidel „objektivit“, empirickému sociá- lnímu výzkumu nejpřijatelnějším, by bylo, konfrontovat všechny jeho výpovědi o subjektivním vědomí a nevědomí lidí a lidských skupin s objektivními danostmi jejich existence. To, co se střeře sociálního výzkumu zdá pouze akcidenčním, pouhou „back- ground study“, je podmínkou toho, aby vůbec dosáhl něčeho pod- statného. Vyzdvíhne z oněch dat nejprve nevyhnutelně to, co sou- visí se subjektivním míněním, cítěním a chováním zkoumaných, třebaže právě tyto souvislosti jsou tak široké, že by se vlastně po- dobná konfrontace nesměla spokojit se znalostí jednotlivých insti- tucí, ale měla by se opět odvolávat na společenskou strukturu; kategorizální potíže neodstraníme tím, že srovnáme určitá mínění a určité podmínky. Přes tuto tíživou výhradu získají však výsledky výzkumu mínění změněnou funkční hodnotu, jakmile mohou být měřeny reálnou povahou toho, čeho se mínění týká.

Rozdíly mezi sociální objektivitou a — jakkoli obecně rozšíře- ným — vědomím této objektivit, které přitom vystupují do popředí, vyznačují bod, kde se empirický sociální výzkum prolamuje k po- znání společnosti: k poznání ideologií, jejich geneze a jejich funkce. Takovéto poznání by bylo snad vlastním, třebaže jistě ne jediným, cílem empirického sociálního výzkumu. Je-li však výzkum pojat izolovaně, chybí mu váha společenského poznání: i zákony trhu, v jejichž systému setrvává bez reflexe, jsou ještě fasádou. I kdyby např. dotazníková akce přinesla statisticky přesvědčivou evidenci toho, že dělníci se již nepovažují za dělníky a popírají, že vůbec ještě něco jako proletariát existuje, nebyl by tím podán důkaz ne- existence proletariátu. K tomu by se musela nejprve takováto sub- jektivní zjištění srovnávat s objektivními, jako např.: jaké mají postavení dotázaní ve výrobním procesu, disponují-li, popř. ne- disponují-li výrobními prostředky, mají-li či nemají-li společenskou moc. Přitom by ovšem neztratila svůj význam ani empirická zjištění o subjektech samotných.

¹ Potu. Pozn. překl.

tivitě něco podstatného nezměnilo. Jen chimérické dogma v ní může ignorovat charakter a sebeuvědomění lidí, ať se produkuje a reprodukuje jakkoli. I to je moment společenské totality, ať již jako prvek afirmace existujících poměrů, nebo jako potenciál něčeho odlišného. Nejen teorie, ale i její absence se stává materiální silou, jakmile se stane majetkem mas.

Empirický sociální výzkum je nejen korektivem v tom, že brání slepým konstrukcím shůry, ale i ve vztahu mezi jevem a podstatou. Jestliže je úkolem teorie společnosti, aby kriticky zreaktivizovala poznávací hodnotu jevu, pak má empirické bádní úkol opačný, uchránit pojem substančního zákona před mytologizací. Je vždy také zjevuje podstatu a není pouhým zdáním. Jeho proměny nejsou podstatě lhostejné. Neví-li už vskutku nikdo, že je dělníkem, týká se to vnitřní skladby pojmu dělníka, třebaže jeho objektivní definice — oddělenost od výrobních prostředků — zůstává nadále splněna.

*

Empirický sociální výzkum nemůže obejít skutečnost, že všechny danosti, které zkoumá, ať už jsou to subjektivní nebo objektivní poměry, jsou společností zprostředkovány. To, co je dáno, fakta, na něž výzkum naráží díky svým metodám jako na svou poslední instanci, není něčím posledním, ale je samo čímsi podmíněným. Výzkum proto nesmí zaměřovat svou poznávací základnu — danost faktů, o něž usiluje jeho metoda — s reálnou základnou, totiž s objektivním bytím faktů, s jejich prostou bezprostředností, s jejich fundamentálním charakterem. Proti této záměně se může bránit jen do té míry, že zjmeněním svých metod je schopen rozložit bezprostřednost samotných dat. Odtud centrální význam motivačních analýz. Tyto analýzy se sice sotva kdy mohou opírat o přímé otázky, a korelace poukazují na funkcionální souvislosti, nevysvětlují však nic z kauzálních závislostí. Proto je zásadní možnosti empirického sociálního výzkumu, jak se dostat za pouhé zjišťování a zpracovávání fasedových faktů, že rozvine nepřímé metody.

Noetickým problémem jeho sebekritického vývoje však zůstává, že zjištěná fakta nezrcadlí věrně společenské poměry, které obražejí, nýbrž že tvoří zároveň závoj, který je, a to nutně, zahaluje. Platí proto pro výsledky disciplíny, která se ne nadarmo nazývá

„výzkumem mínění“, formulace z Hegelovy „Filosofie práva“ o veřejném mínění vůbec: zaslужuje si stejně úctu jako pohrdání.¹ Úctu proto, že i ideologie, toto nutné falešné vědomí, jsou kusem společenské skutečnosti, který je třeba znát, chceme-li tuto skutečnost poznat. Pohrdání si zaslужuje proto, že jejich nárok na pravdivost klame.

Empirický sociální výzkum se stává sám ideologií, jakmile absolutizuje veřejné mínění. K tomu svádí nereflektované nominalistické pojetí pravdy, které volonté de tous podstrkuje za pravdu vůbec, protože prý jiná pravda stejně není dosažitelná. Tato tendence je velice výrazná zvláště v americkém sociálním výzkumu. Proti ní však nelze dogmaticky stavět pouhé tvrzení o jakési volonté générale jako objektivní pravdě, např. ve formě postulovaných „hodnot“. Takováto metoda by uvízla v téže zvyli jako instaurace rozšířeného mínění jako toho, co objektivně platí: v dějinách od dob Robespierrovy napáchala nadekretovaná fixace volonté générale pokud možno ještě více pohrom než rozplizlé akceptování volonté de tous.

Cestu z osudné alternativy by ukazovala pouze imanentní analýza, analýza vnitřní shody či neshody samotného mínění a jeho vztahu k věci a nikoli abstraktní antiteze něčeho objektivně platného a mínění. Nejde o to, s platónskou přezíravostí zahrnovat mínění, nýbrž vyvozovat jeho nepravdu, být i ze samotné pravdy: ze základního společenského vztahu, a nakonec i z nepravdy tohoto vztahu. Na druhé straně však průměrné mínění nepředstavuje žádnou aproximaci hodnotu pravdy, ale jen společensky průměrné zdání. Podílí se na něm to, co se nereflektovanému sociálnímu výzkumu zdá být jeho ens realissimum, totiž samotní dotazovaní, subjekty. Jejich vlastní charakter, jejich subjektivnost, závisí na objektivitě, na mechanismech, jichž jsou poslušny a které tvoří jejich pojem. Ten se však dá určit jen tak, že si v samotných faktech povšimneme tendence, která je pokračuje. To je funkce filosofie v empirickém sociálním výzkumu. Je-li opomíjena nebo potlačována a jsou-li tedy fakta pouze reprodukována, je tato reprodukce zároveň i zřídlováním faktů v ideologii.

¹ G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechtes, § 318, Lipsko 1921, str. 257.